

ФОРМА І ЗМІСТ КАСАЦІЙНОЇ СКАРГИ ПРО ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ЗАСУДЖЕНОГО В СУДІ ПЕРШОЇ ТА АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

FORM AND CONTENT OF CASSATION COMPLAINTS ABOUT VIOLATION OF THE RIGHT TO PROTECT THE BOUNDED IN THE FIRST AND APPEALS INSTITUTION

Шапула В.В.,
аспірант

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена з'ясуванню процесуальних вимог до форми і змісту касаційної скарги в частині порушення права на захист засудженого в суді першої та апеляційної інстанції; розкриттю проблем правового регулювання в цій сфері; розробленню науково обґрунтованих рекомендацій для вдосконалення чинного законодавства України.

Ключові слова: касаційна скарга, форма касаційної скарги, зміст касаційної скарги, право на захист, суд.

Статья посвящена выяснению процессуальных требований к форме и содержанию кассационной жалобы в части нарушения права на защиту осуждённого в суде первой и апелляционной инстанции; раскрытию проблем правового регулирования в данной сфере; разработке научно обоснованных рекомендаций для усовершенствования действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: кассационная жалоба, форма кассационной жалобы, содержание кассационной жалобы, право на защиту, суд.

The article is devoted to clarifying the procedural requirements to the form and content of the cassation appeal regarding the violation of the right to defend by the first and appellate instances of the court, identifying the shortcomings of legal regulation in this area, development of recommendations for improving the current legislation of Ukraine.

Key words: cassation appeal, form of the cassation complaint, content of the cassation complaint, right to defense, court.

Постановка проблеми. З'ясовуючи якісні характеристики щодо форми і змісту касаційної скарги, зазначимо, що упродовж 2016 року судьями судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) розглянуто 6,4 тис. касаційних скарг. За результатами їх розгляду в порядку Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) постановлено ухвали про відмову у відкритті касаційного провадження за 2,2 тис. касаційних скарг. Серед зазначеної кількості ухвал 1,4 тис. винесено з підстави, передбаченої п. 2 ч. 2 ст. 428 КПК України (відмовлено у відкритті касаційного провадження, оскільки з касаційної скарги, наданих до неї судових рішень та інших документів випливає, що підстав для задоволення скарги немає) [1].

Тобто, як бачимо, більшу частину постановлених ухвал про відмову у відкритті касаційного провадження за 2016 рік було прийнято внаслідок порушення вимог до форми і змісту касаційної скарги. Це додатково підтверджує важливість наукового пізнання питань, пов'язаних з формою і змістом касаційної скарги про порушення права на захист засудженого.

Стан опрацювання. Проблеми дотримання процесуальних вимог до форми і змісту касаційної скарги тією чи іншою мірою розглядали такі вчені, як, зокрема, Р.Ш. Бабанлі, Н.Р. Бобечко, Н.О. Бородовська, Н.Г. Габлей, С.В. Глущенко, Ю.М. Грошевий, О.С. Кашка, В.В. Коваленко, О.Ю. Костюченко, Р.О. Куйбіда, Є.В. Літвінов, Л.М. Лобойко, С.А. Пашин, Д.П. Письменний, Л.Г. Пономаренко, В.О. Попелюшко, О.В. Сапін, Л.Я. Стрельбицька,

Л.Д. Удалова, В.М. Тертишник, В.М. Хотенець, В.І. Шишкін.

Метою статті є науковий аналіз процесуальних вимог до форми і змісту касаційної скарги, дотримання яких є однією з умов поновлення порушеного права на захист засудженого в судах першої та апеляційної інстанції, розкриття проблем правового регулювання в цій сфері, розробка науково обґрунтованих рекомендацій для вдосконалення чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Зміст та форма касаційної скарги мають відносно сталу, вироблену судовою практикою структуру. Ця структура містить в собі логічно та послідовно викладені дані з дотриманням усіх нормативно закріплених вимог до форми і змісту касаційної скарги, яка, на наш погляд, має корелюватись зі структурою ухвали суду касаційної інстанції, адже співвідноситься з нею як причина і наслідок. Сьогодні узагальнена структура ухвали суду касаційної інстанції закріплена в ст. 442 КПК України, якою визначено, що ухвала суду касаційної інстанції складається зі вступної, мотивувальної та резолютивної частин.

Зазначимо, що окремі науковці пропонують дещо іншу структуру скарги як такої. Так, досліджуючи питання про форму і зміст апеляційної скарги у кримінальному провадженні, Н.Р. Бобечко в структурі скарги виокремлює вступну, описово-мотивувальну та заключну частини [2, с. 127]. Такий науковий підхід, на наш погляд, також може бути використано для зручності дослідження та наукового визначення теоретично-прикладних аспектів подання касаційної скарги у кримінальному провадженні.

Першою частиною будь-якої, зокрема касаційної, скарги є вступна частина. У ній викладено такі формальні вимоги: найменування суду, до якого подається касаційна скарга (таким судом сьогодні є ВССУ); прізвище, ім'я, по батькові особи, від якої подається скарга, із зазначенням її процесуального статусу; місце проживання або місце знаходження (поштова адреса). Останнє має велике значення для повідомлення скажника про відкриття або відмову у відкритті касаційного провадження, повернення касаційної скарги та про закінчення підготовки і призначення касаційного розгляду. Якщо касаційну скаргу готує захисник або представник, то у цій частині необхідно зазначити, в інтересах якого учасника судового провадження вона подається. Насамкінець вступна частина повинна містити назву самого процесуального документа – «Касаційна скарга» [2, с. 127].

Наступною частиною скарги є мотивувальна. Якщо мотивувальною частиною ухвали суд касаційної інстанції пояснює причини свого рішення, то саме мотивувальною частиною касаційної скарги скажник, окрім того, що пояснює причини оскарження судового рішення та його незаконності, мотивує суд до прийняття рішення в своїх інтересах. У мотивувальній частині зазначаються судові рішення, що оскаржується, його реквізити із назвою, реєстраційним номером, датою ухвалення та найменуванням суду, який його ухвалив; наводяться обставини кримінального провадження; подається обґрунтування незаконності чи необґрунтованості судового рішення із послідовним викладенням аргументів у межах та на підтвердження сформованої системи обґрунтувань. У викладенні фактів почергово здійснюється посилання на норми КПК України, що регламентують подання касаційної скарги, а також на норми кодексу, які порушено внаслідок прийняття процесуального рішення в суді першої чи апеляційної інстанції. Крім того, наводяться нормативно закріплені підстави для скасування чи зміни судового рішення, а також вказується рішення, що має бути прийнято судом касаційної інстанції за результатами судового розгляду.

Аргументація засудженого в мотивувальній частині має ґрунтуватися на аналізі змісту закону; тексту судових рішень; протоколу судового засідання, доказів, розглянутих чи не розглянутих в судовому засіданні, але лише наявних в матеріалах справи; дій суду в тому вигляді, як вони відображені в протоколі судового засідання; додаткових матеріалів.

Варто також зазначити, що під час складання касаційної скарги та викладення своїх доводів у мотивувальній частині засуджений або його законний представник також має враховувати, що суд касаційної інстанції, відповідно до ст. 433 КПК України, перевіряє лише правильність застосування судами першої та апеляційної інстанції норм матеріального та процесуального права, а також правову оцінку обставин і не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскарженому судовому рішенні, вирішувати питання про достовірність того

чи іншого доказу. Суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанції лише в межах касаційної скарги. Вийти за межі касаційних вимог суд може лише тоді, коли цим не погіршується становище засудженого, виправданого чи особи, стосовно якої вирішувалось питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Якщо задоволення скарги дає підстави для прийняття рішення на користь інших засуджених, від яких не надійшли скарги, суд касаційної інстанції зобов'язаний прийняти таке рішення.

На наповнення мотивувальної частини касаційної скарги, формування вимог та пошук необхідної системи обґрунтувань істотно впливають мета касаційного оскарження та, відповідно, мета касаційної скарги. Так, якщо метою касаційної скарги є пом'якшення призначеного покарання, то потрібно просити про пом'якшення вироку, посилаючись на неправильну кваліфікацію інкримінованого діяння, зокрема, на те, що суд першої інстанції не врахував особливі правила призначення покарання, що поширюються, наприклад, на неповнолітніх. У разі, якщо засуджений хоче отримати шанс під час повторного розгляду кримінальної справи, варто просити про скасування вироку та подальших судових рішень, а також передачу справи на новий судовий розгляд. В такому випадку необхідним є посилання на істотне порушення кримінально-процесуального закону. За умов, якщо засуджений має бажання звільнитися від кримінального переслідування повністю або частково, необхідно просити про припинення кримінальної справи судом касаційної інстанції із зазначенням про амністію, помилування, сплив строку давності; недосягнення віку кримінальної відповідальності; наявність обставин, що звільняють від кримінальної відповідальності; відсутність у діяннях, за скоєння яких було засуджено особу, складу злочину [3, с. 39].

Поряд з метою касаційної скарги окремі науковці виділяють ще три блоки мотивів, що наводяться у зверненні до суду вищого рівня, а саме наведення доводів на підтвердження неправильності тих чи інших висновків суду, які містяться в рішенні; обґрунтування підстав для зміни чи скасування оскарженого судового рішення; обґрунтування того процесуального рішення, яке, на думку суб'єкта права на оскарження, повинен ухвалити суд вищої інстанції [4, с. 43].

Зауважимо, що загалом мотивувальна частина касаційної скарги спрямована на роз'яснення суду касаційної інстанції власної позиції скажника та доведення до відома суду отриманих попередньо висновків скажника щодо неправомірності оскаржуваного судового рішення.

Наступною є заключна, або резолютивна, частина касаційної скарги. У ній наводяться вимоги засудженого, його законного представника чи захисника із зазначенням рішення в межах чинного КПК України, що, на його думку, може бути прийняте судом касаційної інстанції; подається відповідний перелік матеріалів, що додаються, вказується дата складання

касаційної скарги, а також проставляється підпис особи, яка її подала.

Під час формування як мотивувальної, так і заключної частин касаційної скарги необхідно розуміти, що, приймаючи рішення за касаційною скаргою, суд касаційної інстанції в одній ситуації може самостійно усунути порушення права засудженого чи іншої особи, сформувавши рішення про це у своїй ухвалі, а в іншій ситуації суд касаційної інстанції, скасовуючи за касаційною скаргою незаконне чи необґрунтоване судові рішення, створює лише необхідні процесуальні умови для можливого відновлення порушеного права.

Вимоги скажника в заключній частині мають бути зрозумілими, обґрунтованими, переконливими та логічно випливати з даних, наведених у мотивувальній частині скарги [2, с. 128].

Якщо засуджений чи його законний представник не хочуть брати участь у касаційному розгляді, у касаційній скарзі вони повідомляють про це і висловлюють прохання розглядати скаргу за їх відсутності. Тоді скаргу може бути розглянуто в письмовому касаційному провадженні.

Окремі науковці-процесуалісти, досліджуючи особливості апеляційної скарги, пропонують передбачити в КПК України поряд з письмовою ще й усну форму для неї, а саме для тих учасників судового провадження, інтересів яких стосується судові рішення, але які у зв'язку з фізичними чи психічними вадами неспроможні самостійно підготувати скаргу відповідно до встановлених вимог. При цьому, на їхню думку, протокол усної апеляційної скарги у такому разі складатиме секретар судового засідання, який підписуватиметься ним та апелянтом [5, с. 51; 6, с. 13; 7, с. 44; 8, с. 116]. Доречно погодитись з пропозицією щодо можливості існування за аналогією й усної касаційної скарги задля полегшення доступу до захисту порушених прав особами з обмеженими можливостями. Водночас необхідно визнати, що такий механізм на практиці досить складно реалізувати.

Щодо цього слушною є позиція Н.Р. Бобечко, яка полягає в тому, що складання апеляційної скарги є результатом складної мисленої діяльності. Щоб секретар судового засідання зафіксував у журналі судового засідання усну апеляційну скаргу відповідно до вимог ст. 396 КПК України, суб'єкт права на апеляційне оскарження повинен не тільки досконало знати матеріали кримінального провадження, але й мати високу кваліфікацію у галузі правознавства, що через особливість його стану здоров'я малоймовірно. Крім того, до журналу судового засідання не можуть бути занесені відомості, не передбачені ч. 1 ст. 108 КПК України. Крім того, до функціональних обов'язків секретаря судового засідання не входить подібного роду діяльність. Зрештою, науковець доходить висновку, що учасники судового провадження з фізичними або психічними вадами залежно від їхнього процесуального статусу забезпечені додатковими гарантіями захисту їхніх прав та інтересів завдяки участі у кримінальному провадженні їхніх

законних представників чи захисників. Останні, на його думку, й нададуть допомогу в апеляційному оскарженні судового рішення [2, с. 129].

Підтримуючи викладену науковцем позицію загалом, вважаємо, що вона потребує додаткового опрацювання в межах окремого наукового дослідження.

Скарга має бути викладена лаконічно, точно, мати чітку структуру, не містити необумовлених виправлень, бути зрозумілою та добре оформленою, а також повинна бути повною та максимально стислою, що, на наш погляд, створить додаткові умови для захисту засудженим права на захист під час касаційного оскарження. Як відомо, сьогодні судді ВССУ працюють в умовах постійного перевантаження, за яких лише добре опрацьовані касаційні скарги мають шанс на винесення за результатами їх розгляду позитивного рішення в інтересах засудженого.

Обсяг оскарження в касаційній скарзі має відповідати вимогам ст. 424 КПК України. Зокрема, вирок суду першої інстанції на підставі угоди, а також судові рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду скарги на такий вирок можуть бути оскаржені в касаційному порядку засудженим, його законним представником чи захисником виключно з таких підстав: призначення судом покарання суворішого, ніж узгоджено сторонами угоди, ухвалення вироку без згоди засудженого на призначення покарання, невиконання судом вимог, встановлених ч. ч. 4–7 ст. 474 КПК України [9, с. 70].

Розглянувши питання форми і змісту касаційної скарги, вважаємо, що форма касаційної скарги є сталою та відносно незмінною незалежно від предмета касаційного оскарження. Водночас її окремі змістовні елементи (мета, мотив, вимоги скажника та їх обґрунтування) зі зміною предмета оскарження також зазнають значних змін. При цьому у процесуальній науці питання, що можуть становити предмет оскарження в апеляційному та касаційному порядку, залишаються досить суперечливими та потребують окремого наукового дослідження [10, с. 140–141].

Під час формування вимог та обґрунтувань у касаційній скарзі необхідно виходити з основних форм порушення права на захист засудженого в суді першої та апеляційної інстанції. До останніх можна віднести незабезпечення обвинуваченого (підозрюваного) захисником, якщо останній заявив клопотання про залучення захисника, оскільки через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно (п. 2 ч. 1 ст. 49 КПК України); незабезпечення права на захист у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів (ч. 1 ст. 52 КПК України); незабезпечення захисником осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад не здатні повною мірою реалізувати свої права, коли судовий розгляд кримінального провадження щодо них відбувся за відсутності захисника (п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України); незабезпечення обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, котрі не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження (п. 4 ч. 2

ст. 52 КПК України); ненадання особі можливості у реалізації права на вільний вибір захисника через законодавчу невизначеність цього питання, що несумісне з принципом юридичної визначеності, закріпленим Конвенцією з прав людини; незабезпечення права обвинуваченого на заміну захисника (ч. 1 ст. 54 КПК України); незабезпечення конфіденційного спілкування із захисником та його присутності під час заміни (ст. 54 КПК України); відмова підзахисним від захисника, зроблена під впливом сторони обвинувачення; неякісна робота захисника; ненадання особі можливості організувати свій захист та отримати ефективну юридичну допомогу (неповідомлення про судовий розгляд, через що особа не змогла скористатись юридичною допомогою для підготовки свого захисту); ненадання обвинуваченому права взяти участь у судових дебатах та виступити з останнім словом.

І хоча цей перелік форм порушення права на захист не є вичерпним, можемо зазначити, що послідовне викладення в мотивувальній частині касаційної скарги аргументів щодо наявності хоча б однієї з них у процесі прийняття оскаржуваного судового рішення здебільшого є передумовою виникнення процесуальних наслідків у вигляді скасування судового рішення і спрямування справи на новий судовий розгляд.

Під час складання касаційної скарги про порушення права на захист засудженого в суді першої та апеляційної інстанції необхідно акцентувати увагу на формах порушення права на захист засудженого під час винесення оскаржуваних судових рішень як на істотному порушенні вимог кримінального процесуального закону. При цьому істотне порушення кримінального закону має своїм наслідком скасування рішення та призначення нового розгляду в суді першої чи апеляційної інстанції. Зазначене дає можливість досягти як загальної мети касаційної скарги, а саме виправлення судових помилок та помилок у здійсненні правосуддя, так і спеціальної мети касаційної скарги про порушення права на захист засудженого, якою для більшості є отримання шансу в ході повторного розгляду кримінальної справи.

При цьому якщо порушення права на захист мало місце в суді першої інстанції та залишилось поза увагою суду апеляційної інстанції, то вимогою засудже-

ного, його законного представника чи захисника до суду касаційної інстанції має бути скасування оскаржуваного рішення та призначення нового розгляду в суді першої інстанції. Відповідно, якщо порушення відбулось на стадії апеляції, засуджений в касаційній скарзі має вимагати скасування рішення і призначення нового розгляду.

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 87 КПК України суд зобов'язаний визнати недотримання права на захист особи істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод. Водночас у ст. 412 КПК України стосовно порушення права особи на захист як підстави скасування судового рішення визначено лише здійснення судового провадження за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою (п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК України). Водночас інші форми порушення права на захист не входять до переліку істотних порушень кримінального процесуального закону, передбачених зазначеною статтею, а також підстав для призначення нового судового розгляду.

Висновки. Структура касаційної скарги складається з трьох умовних частин, а саме вступної, мотивувальної та заключної, кожна з яких має свої особливості побудови. При цьому форму і зміст касаційної скарги про порушення права на захист засудженого в суді першої та апеляційної інстанції обумовлюють оскаржувані процесуальні рішення, якими допущено порушення права у відповідній формі. Вимога касаційної скарги про порушення права на захист засудженого до суду касаційної інстанції залишається стабільною незалежно від форми порушення права на захист засудженого та полягає у проханні засудженого скасувати оскаржуване рішення та призначити новий розгляд в суді першої чи апеляційної інстанції.

Пункт 4 ч. 2 ст. 412 КПК України пропонується викласти у такій редакції: «Судове провадження здійснено за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою, або у випадках іншого порушення права особи на захист».

Зазначене дасть можливість перш за все врахувати сформовані судовою практикою форми порушення права на захист, розширити правозахисні механізми від істотного порушення вимог кримінального процесуального закону в частині реалізації права засудженого на захист у судах апеляційної та касаційної інстанцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files//%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%92%D0%A1%D0%A1%D0%A3%202016%20%D1%80%D1%96%D0%BA.doc>.
2. Бобечко Н.Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Н.Р. Бобечко. – Львів, 2016. – 498 с.
3. Пашин С.А. Обжалование приговора в кассационном порядке / С.А. Пашин. – М. : РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2016. – 80 с.
4. Кассационный протест прокурора по уголовным делам / [Ю.М. Грошевой, Л.Г. Пономаренко, В.М. Хотенец]. – К. : УМК ВО, 1989. – 88 с.
5. Попелюшко В.О. «Мала» судова реформа в Україні та захист прав громадян / В.О. Попелюшко. – Острог, 2003. – 236 с.
6. Костюченко О.Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / О.Ю. Костюченко. – К., 2005. – 20 с.

7. Костюченко О.Ю. Порядок і строки апеляційного оскарження у кримінальному судочинстві України / О.Ю. Костюченко // Судова апеляція. – 2006. – № 3. – С. 43–56.
8. Кашка О.С. Повноваження суду апеляційної інстанції з перегляду судових рішень у кримінальному процесі України : [монографія] / О.С. Кашка ; за ред. О.Ю. Костюченко. – К. : Алерта, 2015. – 630 с.
9. Стрельбицька Л.Я. Процесуальний статус засудженого в кримінальному провадженні України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Л.Я. Стрельбицька. – Львів, 2015. – 237 с.
10. Сапін О.В. Предмет оскарження прокурора в апеляційному та касаційному провадженні / О.В. Сапін // Європейські перспективи. – 2011. – № 4. – Ч. 2. – С. 140–143.